

המצוי והחסר ב"סריקת המערכות" של המו"לות הישראלית

מוטי נייגר, מוציאים לאור כמתוככי תרבות: היסטוריה תרבותית של מאה שנות מו"לות עברית בישראל (1910-2010), הוצאת מן, ירושלים 2017, 694 עמ'

ספרו של פרופ' מוטי נייגר מהווה בהחלט חידוש: דומה שעד היום לא נערך מחקר מקיף, כמותי ואיכותי, על תופעת המו"לות בשפה העברית, שלא מכבר ציינה את יום הולדתה ה-100. ראשיתה בתחילת המאה ה-20, ואם כי אפשר לחלוק על נייגר האם שנת 1910 היא 'שנת האפס', אין ספק כי מו"לות של ממש בארץ ישראל ראשיתה לפני מלחמת העולם הראשונה.

הספר הוא כבד משקל, קרוב ל-700 עמודים, וייחודו בכמה נושאים, בנוסף לראשוניותו: הוא נכתב והופץ לצרכי מחקר בלבד ואינו מופץ כלל בחנויות הספרים; הוצאת "מן" היא עצמית של המחבר ונושאת, קרוב לוודאי, את ראשי התיבות של שמו – מוטי נייגר; את הכסף להוצאתו גייס נייגר בשיטת 'מימון המון', ובעמודו האחרון של הספר מופיעים שמותיהם של כל הנשים והאנשים הטובים שתורמו למחבר כדי שספרו יראה אור. לרשות הציבור הרחב, ובוודאי אנשי מקצוע וחוקרים, נמצא הספר כולו באתר האינטרנט של המחבר.¹ הוא גם מבטיח שעידכונים ותיקונים יוכנסו במידת הצורך בגרסה הדיגיטלית, ובכך יתרונו של הספר על פני הספרים המודפסים שרק

¹ www.mottineiger.com

בהדפסה חדשה ניתן לערוך שינויים, וסיכוייה של זו לראות אור – במיוחד בספרים עיוניים ואקדמיים – נמוכים ביותר.

ספרו של נייגר צמח, לפי עדותו (עמ' 1 בספרו – בפתח דבר), בעקבות פרויקט פוסט-דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית, שנערך ב-2001. מתוך רמז בספר ניתן ללמוד, כי הדרך לפרסום הייתה רצופת קשיים, והוא הופיע "על אף מכשולים שעמדו בדרכו... חלקם מבעלי עניין, שמסיבות שונות ומשונות שאין כאן המקום לפרטן הובילו לדחיית פרסומו" (שם). וכך, רק 15 שנה לאחר תחילת העבודה, תוך הכנסת עידכונים בשנים האחרונות, זכה הספר לראות אור.

נייגר מבסס את ספרו על רשימה ארוכה של מקורות וכן על 53 ראיונות שערכו הוא וכמה עוזרים (בהנחייתו) בקרב מו"לים, סופרים ואנשים נוספים הקשורים לענף.

כבר בתחילת הספר (עמ' 3) מסייג נייגר את עצמו וכותב שהוא מתכוון להתמקד בהוצאה לאור של ספרות יפה, ומשתמע מדברים אלה שלא יעסוק, או יעסוק במידה פחותה, בענפים אחרים של המו"לות. בדיקה של פרקי הספר מגלה בעיה החוזרת על עצמה: כמה הוצאות שהתרכזו בספרות יפה זכו לאזכור נרחב גם בכל הקשור לספרי עיון, ספרי ילדים ואפילו ספרי בישול. ואילו הוצאות שעיקר עיסוקן בספרי עיון, בנושאים ספציפיים כגון צבא וביטחון, או במדריכים – לא נזכרו כלל, ועוד נחזור לחסר זה בהמשך.

דומה שנייגר מכין עצמו להתקפה מכיוון זה. במסגרת רחבה כמו זו של ספרו, הוא כותב, הספר "אינו מתיימר להקיף את עולם המו"לות בן מאה השנים במלואו, ובוודאי לא לרדת לעומקן של כל פולמוס בעולם הספר באותה תקופה" (9).

השער הראשון של הספר, "תשתית מושגית: מתוכי התרבות ברפובליקה הספרותית", מעמיד לרשות הקורא, לאורך 30 עמודים, את כל הצד התיאורטי של המו"לות בכלל ואצלנו בפרט, לרבות התפתחותה ההיסטורית במאות השנים האחרונות. מי שיתעניין בכך ימצא עשרות מקורות, בעמים ובישראל, תחילה בגולה ולאחר מכן

בארץ. דוגמה אחת: מה מכרו חנויות הספרים היהודיות במזרח אירופה לפני 120-150 שנה?²

בנוסף מציע נייגר אפיונים בחתכים שונים של "מלאכת הספר" – משלב הכתיבה עד שהספר מגיע לידי הקורא, לרבות נושאי דפוס, ייצור ושיווק. מי שאינו מעורה בנושא יגלה כי כמעט בכל הפקה של ספר חדש מעורבים עשרות אם לא מאות בני אדם.

כדי להגיע אל ראשית המו"לות העברית בארץ ישראל מרחיק נייגר את ראשית סיפורו כ-50 שנה לאחור, אל שנות ה-60 של המאה התשע-עשרה: העיתונים הראשונים בעברית, יצירת העברית המודרנית על ידי אליעזר בן-יהודה ושותפיו למפעל, התפתחות היישוב החדש ומאבקו עם היישוב הישן וייסוד ספריות ציבוריות ראשונות שהגבירו את הקריאה ועודדו פרסום ספרים.

שמו של "המו"ל העברי הראשון", כהגדרתו של נייגר, מוכר כיום רק למעטים. זהו שלמה ישראל שיריזלי, יהודי ספרדי שבמשך 12 שנים (1902-1914) הוציא לאור בירושלים כ-100 כותרים. אלא שהוא פעל מחוץ ל"רפובליקה הספרותית" שהחלה להתפתח בארץ ישראל, בעיקר ביפו, ובראשה עמדו סופרים ומו"לים שזה מקרוב עלו ארצה, ובין אנשיה בלטו שמחה בן-ציון, יוסף חיים ברנר ושמואל יוסף צ'צ'קס (עגנון).³

הספר בנוי בצורה כרונולוגית, מהתקופה המוקדמת עד ימינו אלה, אך בסדר הדברים ישנן חריגות, של מוקדם ומאוחר, בשל שינויים

² ח' כהן (2001), "בחנותו של מוכר ספרים: חנויות ספרים יהודיות במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19", חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן. העבודה הופיעה גם כספר בהוצאת מאגנס בשנת 2006.

³ על ראשית התפתחותה של "הרפובליקה הספרותית" הארץ ישראלית יוכל הקורא לעמוד באמצעות מחקריה של פרופ' זוהר שביט. וראו, לדוגמה: ז' שביט (1983). *החיים הספרותיים בארץ ישראל, 1910-1933*, תל אביב, מכון פורטר והוצאת הקיבוץ המאוחד; הנ"ל (1999). *תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה – בנייתה של תרבות עברית* (חלק ראשון), ירושלים, האקדמיה הלאומית למדעים, מוסד ביאליק. פרק מיוחד בספר מוקדש למו"לות בראשיתה (עמ' 199-262).

ופיתולים שעברו ההוצאות השונות במהלך השנים. ניגר מחלק את הוצאות ספרים לשלוש קטגוריות: גדולות, בינוניות וקטנות. לתשע הוצאות גדולות הוא מקדיש חלק ניכר מספרו: עם עובד, ספרית פועלים, הקיבוץ המאוחד, מסדה, שוקן, כתר, מודן, כנרת זמורה ביתן וספרי ידיעות אחרונות. בין ההוצאות הבינוניות והקטנות המתוארות בהרחבה יחסית יוזכרו עקד, עכשיו, תרשיש, כרמל, בבל והוצאות של ספרים פופולריים כדוגמת מ. מזרחי ושלגי.

מידת ההרחבה או הצמצום של הדיון בהוצאות שונות לא תמיד ברורה, והיא נובעת, קרוב לוודאי, מהעדפותיו של המחבר. כך, כמעט רבע מהספר מוקדש לשלוש ההוצאות של תנועת העבודה: ספרית פועלים (נוסדה ב־1939), הוצאת הקיבוץ המאוחד (1940) ועם עובד (1942). מדוע עשה זאת – על כך נרחיב בהמשך.

תוך כדי קריאה בספר מתוודע הקורא לא רק להוצאות הספרים, להצלחותיהן ולכישלונותיהן (הרבים למדי). נהוג לצטט את ביאליק שאמר: "כך דרכו של מו"ל ישראלי: תחילה מדפיס, אחר כך מפסיד ולבסוף מספיד".⁴ ניגר מתאר את דמויותיהם של האנשים שעמדו מאחורי הבאת הספרים אל ציבור הקוראים, לעיתים תוך קשיים ניכרים, אכזבות וחובות.

ניגר גם גואל משכחה דמויות לא מוכרות כיום, כמו זו של משה שפיצר, שהקים בירושלים את הוצאת תרשיש, לאחר ששנים עבד בהוצאת שוקן, עוד בהיותה בגרמניה. שפיצר עלה לארץ ב־1939, וכאן הודיע לו שוקן שלא יוכל להעסיקו יותר. הוא החליט לפתוח בית הוצאה משלו בשם תרשיש, אך לא רק בכך הייתה תרומתו הגדולה לתרבות העברית. שפיצר היה אמן האות העברית. הוא גילף אותיות, הביא הרבה חידושים ובנוסף לכך טיפח סופרים והוציא לאור את ספריהם, החל משנת 1941. הוצאת תרשיש הצטיינה בפרסום ספרים בעלי צורה אסתטית נאה במיוחד. כאשר נפטר ב־1983, הספירו עורך הארץ גרשום שוקן במילים: "נעלם מן הנוף האנושי-חברתי שלנו דגם מסוים של יהודי מרכז אירופי אשר בשעתו

⁴ החידוד מופיע בספרו של ניגר, עמ' 633.

תרם תרומה חשובה וייחודית לחיינו... הציונות שלו הייתה בעל צביון תרבותי" (194). בנו של שפיצר, אמיתי, ראה באביו, לא פחות, מאשר חלוץ ציוני: "אבי ראה את תרומתו להגשמת החזון החלוצי הציוני בייצור ספר עברי ברמה אירופית. הוא פעל ליישום מלאכת הדפוס האירופית המשובחת בארץ, ולהפצת הספר כמוצר תרבותי לא מסחרי. בזאת ראה את תרומתו למפעל הציוני" (195).

נראה שנייגר מתרפק על זכרם של מו"לים מהדור הקודם, שהיו בראש וראשונה אנשי תרבות והצד העסקי לא תמיד עמד בראש מעייניהם. דוגמה טובה למו"ל מהסוג הזה היה ישראל זמורה, שלמפעלו הספרותי בכלל והמו"לי בפרט מקדיש נייגר לא פחות מ-20 עמודים. הוא מגדירו כ"מבקר ספרותי, מו"ל ועורך" (204), ומציגו כאחד מעמודי התווך של הספרות העברית במשך כ-40 שנה – בדור של ביאליק, שלונסקי, אלתרמן, לאה גולדברג ועד דליה רביקוביץ'. הוצאת הספרים שלו, מחברות לספרות, פעלה מאז ראשית שנות ה-40. קודם לכן היה מעורב בכתבי עת שונים, כגון כתובים וטורים.

בגלל הגישה המצנטית של זמורה, הוצאת מחברות לספרות הייתה נתונה, כמעט תמיד, בקשיים כספיים, וסופה שנסגרה בשנת 1967 בהותירה אחריה חובות רבים. אהד זמורה, בנו של ישראל, היה עיתונאי ועורך בדבר, והוא נטל על עצמו לכסות את חובותיו של אביו. ב-1987 הושלמה המשימה ואז שולבה הוצאת מחברות לספרות בהוצאת זב"מ, שאוהד זמורה היה אחד ממייסדיה ובעליה.

ישראל זמורה הותיר אחריו שורה של קטעי זיכרונות השופכים אור על מקצוע המו"לות בכלל ועל הזווית הישראלית שלו בפרט.⁵ במקרה של זמורה מדגיש נייגר את העובדה, שמדובר ב"שושלת" של מו"לים – האב ישראל זמורה היה מו"ל וכך גם שני בניו, אהד וצבי. בנו של אהד, ערן זמורה, הוא אחד מבעלי הוצאת הספרים כנרת-זמורה-ביתן.

⁵ ניתן לעמוד על זיכרונות אלה באמצעות הרשימה הביבליוגרפית שבסוף ספרו של נייגר, פריטים 56 עד 60 (עמ' 651).

במקביל קיים גם דור שלישי ואפילו רביעי ב"שולת" המשותפת של משפחות שוקן-פרסיץ. האב המייסד היה שלמה זלמן שוקן, איש עסקים רחב אופקים בגרמניה של תחילת המאה ה-20, שהיה מוכן להשקיע חלק מהונו לקידומה של התרבות העברית. ניגר מקדיש לו פרק רב היקף, בן 25 עמודים, ואין ספק שהוא היה מדמויות המפתח של תומכי התרבות היהודית במשך עשורים רבים, בחוץ לארץ ובארץ. במיוחד נודעו קשריו המיוחדים עם הסופר ש"י עגנון, חתן פרס נובל. שוקן אף שילם לעגנון, רוב חייו, שכר קבוע.

עגנון הביע את הדעה ששוקן היה, למעשה, יותר תלמיד חכם מאיש עסקים. "בעצם היה שוקן צריך לישב בקתדרה ולהרחיב גבולו בתלמידים. אני מזלזל בשאר סגולותיו, במסחר, בכלכלה, בתרבות, בחינוך ובציונות... פעמים הרבה נדמה לי כאחד מאבותינו של ימי הביניים שנתגלגל לעולם הכלכלה המודרנית".⁶

בנו של מייסד הוצאת הספרים שוקן, גרשום שוקן, ערך במשך יותר מ-50 שנה את העיתון הארץ וגם עמד בראש הוצאת שוקן. הוא נישא לשולמית, בתה של שושנה פרסיץ, מו"לית הוצאת אמנות ולימים חברת כנסת ממפלגת הציונים הכלליים, ובתו רחלי, לימים אידלמן, עומדת זה שנים בראש הוצאת שוקן. לפי המסופר בספר, רחלי אידלמן (אז שוקן) גילתה התעניינות בספרים ובהוצאתם לאור כבר בהיותה ילדה והיא באה בטענות לסבתה, שושנה פרסיץ, כי ספרי הוצאת אמנות סובלים מתרגום מיושן. הסבתא, לפי הסיפור, רגזה על נכדתה ואמרה: "את חצופה, איך את מעזה. אני מתייעצת עם האקדמיה ללשון עברית ואת לא תגידי לי שהעברית לא טובה". רחלי לא ויתרה, ומדי יום שישי ישבו הסבתא והנכדה ועברו על הספרים. בעקבות לחצה של הילדה תורגם מחדש הספר "הלב" של ד'אמיציס ומהדורתו החדשה, שראתה אור ב-1958, זכתה להצלחה גדולה (94-95).

⁶ ש"י עגנון, (1976). "מקצת משהו על שלמה שוקן", מעצמי על עצמי, הוצאת שוקן ירושלים ותל אביב, עמ' 286.

בתה של רחלי אידלמן, יעל הדס, ממלאת תפקידים מרכזיים בהוצאת שוקן, והיא נינתם של שלמה זלמן שוקן ושושנה פרסיץ, לפי המקובל במשפחות אלה, ש"הכל נשאר המשפחה".

שושלת נוספת שצמיחתה נקטעה בדור השלישי הייתה של הוצאת מסדה. במקרה זה, בת הדור המייסד, ברכה פלאי, ליוותה את ההוצאה עשרות רבות של שנים, ונחשבה ל"אשת הברזל" של המו"לות הישראלית. לזכותה רשומים אלפי כותרים ובראשם האנציקלופדיה העברית, שאך מעטים שמו בוודאי לב לעובדה, שהיא נקראת בלועזית *Encyclopedia Hebraica*, על משקל ה-*Encyclopedia Britannica*.

בתה שרה נישאה ליצחק (חקי) ברש, בנו של הסופר אשר ברש, והוא שעמד בראש בית הדפוס המשפחתי שהיה בזמנו אחד הגדולים בארץ ומילא תפקידים מרכזיים נוספים בהוצאה. יצחק נפטר בטרם עת ובנו יואב היה, בגיל צעיר, למו"ל של מסדה. בשנות ה-80 וה-90 דעכה ההוצאה, הסתככה במשפטים, עד שהתפרקה ונכסיה הספרותיים נמכרו להוצאות אחרות.

כפי שכבר נכתב, חלק גדול מהספר מוקדש לשלוש הוצאות ספרים גדולות שנשארו בעבר את דגל תנועת העבודה – ספרית פועלים, הקיבוץ המאוחד ועם עובד. נייגר מסביר בספרו, כי בתי הוצאה אלה לא ראו עצמם כלי-ביטוי תנועתיים-מפלגתיים, המיועדים לפרסם רק ספרות תנועתית וזיכרונות של מנהיגים, "אלא כמוסדות שתפקידם לשרת – ואף לחדש – את כלל התרבות העברית דרך הצעת מיטב הספרות המקורית והמתורגמת בכל תחומי הספרות היפה וספרות העיון" (255).

יותר מכך. בתי ההוצאה של תנועת הפועלים, ששניים מהם ייצגו זרמים קיבוציים והשלישי את הסתדרות העובדים ואת מפא"י, "פעלו בהתאם לתפישה, שהתנועה היא העם". משמע, הם נטלו על עצמם את האחריות לפתח ולקדם את התרבות העברית הצומחת בארץ, כאילו היו גורמים רשמיים. "היעד הזה", סבור נייגר, "נבע מתוך החשש, שאם תנועות הפועלים לא תדאגנה לחיים הרוחניים של הפועל – המייצג את 'העם' – יעשו זאת גורמים אחרים, שהאידיאולוגיה שלהם אינה תואמת את התפישה הפועלית ואף

סותרת אותה". במילים אחרות, את מייסדיהם וממשיכיהם של בתי הוצאה אלה הנחתה גישה פוליטית-חברתית שיש לספק לאנשי שלומם, וגם לעם כולו, חומר ספרותי משובח בלבוש התואם את תפישת-עולמם.

"עם הצלחתן של שלוש ההוצאות האלה אי אפשר להתווכח", סבור נייגר, "שכן הן זכו להישגים גדולים בתחום המו"לות". המחבר מביא דוגמה מתחום פרסום ספרי השירה: "כמעט כל השירה העברית ראתה ועודנה רואה אור על ידי הספריות הפועליות, ובעיקר הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים. ללא יוזמתן קשה לדעת מה היה עולה בגורל השירה העברית, שהרי, ככלל, ספרי שירה אינם מניבים הצלחה מסחרית". מן הספר עולה נתון מעניין: גם כיום, ההוצאה המשותפת של הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים אחראית להוצאת רוב ספרי השירה, בצד הוצאות קטנות המשלימות את התמונה (255-256).

מחקר שפורסם ב־2017, מאשש את הקביעה הזו באמצעות מעקב אחר זוכי "פרס ברנר" המחולק מאז 1945, והנחשב לאחד הפרסים המרכזיים בתחום הספרות העברית. רחל סטפק, ערכה רישום של כל מקבלי הפרס, במהלך 70 שנה. מתברר כי בשנים אלה חולק הפרס 64 פעמים. במקצת המקרים קיבלו אותו יוצרים על "מפעל חיים", אולם לרוב ניתן הפרס על ספר או ספרים של סופר או משורר שיצאו בשנה או בשנתיים קודם להענקת הפרס. שלוש ההוצאות ה"פועליות" שהוזכרו לעיל, הן שעמדו מאחורי שני שלישים מהספרים הזוכים. כך, מתוך 61 הספרים הזוכים, 22 פורסמו על ידי הוצאת הקיבוץ המאוחד, 15 על ידי הוצאת עם עובד ו־4 על ידי ספרית פועלים. בסך הכל – 41 ספרים (67.2). 12 הוצאות אחרות פרסמו את שאר 20 הספרים. נתונים אלה, ללא ספק, מדברים בעד עצמם.⁷

הוצאת עם עובד מקבלת בספרו של נייגר את המקום הראשון, קודם כל מבחינת ההתייחסות הכמותית. 73 עמודים מוקדשים לה, הרבה יותר מאשר לכל בית הוצאה אחר. בראשיתה היא הייתה קשורה

⁷ ר' סטפק (2017), "זוכי פרס ברנר לדורותיהם", עטרת קוצים – דברי סופרים כפרס ברנר, עורכות נ' גוברין ור' סטפק, תל אביב, גוונים, עמ' 229-239.

לעיתון דבר בפרט ולהסתדרות העובדים בכלל. יסד אותה ברל כצנלסון ב־1942, 17 שנה לאחר שהקים את היומון דבר והיה עורכו הראשי עד פטירתו ב־1944. כצנלסון לא המתין עם הוצאה לאור של ספרים עד שהיה לו בית הוצאה משל עצמו. מערכת דבר התפרסה על פני תחומים רבים ולעיתון היומי היו עיתונים־בנים כגון דבר לילדים, דבר הפועלת, דבר לעולה, מהדורות באנגלית וגרמנית, שבועון בערבית, ועוד.⁸ כבר בארבע שנותיו הראשונות של העיתון ראו אור תשעה כותרים, ביניהם "ספיח", ספר שיריה הראשון של המשוררת רחל, "סיפורים" של דבורה בארון וספרי שירה של אברהם שלונסקי ואורי צבי גרינברג.⁹

עד 1935 עלה מספר הכותרים ל־20. דבר לא הסתפק בכך, אלא רכש מהוצאות אחרות ספרים במאות ואף באלפי עותקים, כדי לתיתם כשי לקוראיו או למכרם במחיר מוזל. להצלחה גדולה זכה הספר *שירת רחל* (1935), שבשנים הבאות ראו אור מהדורות רבות שלו. לאחר הקמת עם עובד ב־1942 הצטמצמה פעילות הוצאת ספרים על ידי העיתון, אם כי מדי פעם חזרו והופיעו ספרים בהוצאתו. כך היה, למשל, עם הכרך השני של *הטור השביעי* של נתן אלתרמן, שהופיע ב־1954.

מה הניע את ברל כצנלסון בתחילת שנות ה־40 להקים הוצאת ספרים במקביל לדבר? נייגר סבור (262), כי היו לכך שתי סיבות לפחות: א. הוצאת ספרים על ידי העיתון לא הייתה עניין שבקבע ולא אפשרה התרחבות. ב. במפא"י, מפלגת השלטון של היישוב היהודי ושל הסתדרות העובדים, עוררה הקמת שני בתי הוצאה, הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים דאגה, בעיקר בכל הקשור להשפעה על הנוער והקוראים הצעירים. עובדה היא, שבתו הוצאה אלה משכו אליהם יוצרים צעירים ומוכשרים. מפא"י, כמפלגה הגמונית, חששה להשפעתה התרבותית והחברתית באין לה בית הוצאה משל עצמה.

⁸ על ה"אימפריה" של דבר, ראו ב: מ' נאור (2015), *ראשית "דבר"*, תל אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 169-183.

⁹ שם, עמ' 171.

אניטה שפירא, בספרה הביוגרפי על ברל כצנלסון, מגלה כי במועצת הסתדרות העובדים שהחליטה על הקמת עם עובד, הייתה התנגדות לא מבוטלת של סיעות השמאל למינוי כצנלסון לעורך יחיד של ההוצאה והובע גם ספק אם יש היגיון בהקמת בית הוצאה של ההסתדרות שייצג בעיקר את מפא"י. בסופו של דבר הרוב המפא"יי הכריע.¹⁰

ברל כצנלסון הקים את עם עובד בתנופה גדולה, ותוך תקופה קצרה יצאו עשרות ספרים לגדולים ולקטנים, ספרי עיון וספרים שימושיים. אלא שהוא נפטר ב-1944 וההוצאה נקלעה למשבר. מחליפו היה זלמן רובשוב (שזר), מי שגם החליפו כעורך ראשי של דבר. במשך שנים היו דבר ועם עובד קשורים זה בזו ואף הייתה להם הנהלת חשבונות משותפת.

נייגר צועד עם הוצאת עם עובד בימיה הטובים והטובים פחות במהלך 75 שנות פעילותה עד כה. הוא מציין את נקודות השיא שלה, שאחת מהן, שנמשכה לאורך שנים, הייתה "הספרייה לעם" – ספרות יפה מקורית ומתורגמת, שספריה הופיעו בדרך כלל אחת לחודש ונשלחו לאלפים ואף לרבבות של מנויים, שרכשו אותם במחיר מוזל. נייגר כותב כי "הספרייה לעם" הייתה מנוע להתחדשות עם עובד בימיו של משה שרת כמנכ"ל ההוצאה (במחצית השנייה של שנות ה-50). העובדה שראש ממשלה לשעבר הוא העומד בראש ההוצאה העניקה לה, ללא ספק, חשיבות יתרה. שרת ראה, בצדק, את "הספרייה לעם" כספינת הדגל של ההוצאה, ואחד מהישגיה הגדולים היה משיכת כשרונות צעירים כדוגמת עמוס עוז, ובשנים הבאות חיים באר ומאיר שלו לעם עובד, והחלטתם שלא להשתייך לרשימת הסופרים של ספרית פועלים והקיבוץ המאוחד. גם סופרים ותיקים יותר, כמו אהרן מגד, חנוך ברטוב, נתן שחם ומשה שמיר העדיפו את "הספרייה לעם" על פני הוצאות ספרים אחרות. עמוס עוז עבר מאוחר יותר להוצאת כתר.

¹⁰ א' שפירא (1980), כלל, תל אביב, עם עובד, עמ' 629-630.

הוצאת עם עובד גם הייתה גורם מרכזי בתחום ספרי העיון, עם ספריית "אופקים" שלה. שזוהתה במשך שנים עם עורכה, אהוביה מלכין, שנחשב לממשיך דרכו של ברל כצנלסון בהוצאה. מלכין יזם את הוצאתם של מאות כותרים. בכתבה מ-1991 תוארה התרומה המו"לית העיקרית של עם עובד כ"חץ דו-ראשי, המתבלט בספרות יפה של 'הספריה לעם' ובהגות שב'אופקים'" (307).

נייגר גם עוסק בתרומתה של הוצאת עם עובד לספרות הילדים הישראלית, שהיא רבה ביותר. את הדרך התווה כבר ברל כצנלסון שקבע: "עם עובד אינה הוצאת ספרים מתוקה, או הוצאת ספרים פרופאגנדיסטית לילדים, אשר תכניס אותם תחת כנפי השכינה. זאת צריכה להיות הוצאת ספרים מחנכת, הנותנת גם השכלה וגם הבנת האמת" (279). היא הוציאה ספרים לילדים ולנוער מהקלאסיקה היהודית והעולמית, והעלתה תרומה חשובה לפרסום יצירות מקוריות של נחום גוטמן, אוריאל אופק, אנדה עמיר, פניה ברגשטיין, מרים ילן שטקליס ועוד.

סופו של הפרק על הוצאת עם עובד מגיע כבר למאה ה-21 ולמורכבות של קשרי ההוצאה עם הסתדרות העובדים. ב-2006 מינה יו"ר ההסתדרות, עופר עיני, את יעקב (ג'קי) בריי, קצין משטרה בדימוס בדרגת תת ניצב, כמנכ"ל ההוצאה, דבר שגרם למחאות, ואף לפנייה של יוצרים ואנשי אקדמיה לנשיא המדינה שמעון פרס שיסייע לסיכול המינוי. ארבע שנים אחר כך החליפה אותו עו"ד צעירה, חניטל סויסה, גם היא ללא ניסיון קודם בתחומי המו"לות או הספרות והתרבות. לדעתו של נייגר זה "סימן מבשר רע לכל מי שמכיר את המשמעות התרבותית של ההוצאה, ההיסטוריה שלה ומקומה המרכזי בתרבות העברית" (327).

בסיכום הפרק על עם עובד נראה שפרופ' נייגר נסחף מדי במחמאות ומקדיש שני עמודים כדי להסביר את "סוד קסמה של עם עובד". הוא מעלה 8 נקודות, שהראשונה בהן משווה את ההגמוניה הספרותית שלה לזו של מפא"י, שבמשך עשרות שנים הייתה המפלגה ההגמונית ביישוב ובמדינה. אף תמיכתה הממושכת של הסתדרות העובדים בהוצאה, מבלי להמתין לרווחים, עשתה את שלה. הוא גם סבור, שדווקא ההתרחקות של עם עובד מהאידיאולוגיה

הסוציאליסטית תרמה להצלחתה, ובנוסף הצליחה ההוצאה לרכז סביבה יוצרים ועורכים שהפכו אותה למה שהיא. העובדה שעם עובד יצרה בתוכה תת-הוצאות איכותיות כמו "הספרייה לעם" ו"אופקים" היא סיבה נוספת להצלחה. ובסיום, גם כשתנועת העבודה ירדה מגדולתה "נשמר הקשר של עם עובד עם האינטליגנציה מכאן ועם הקהל הרחב מכאן" (329-327).

שום הוצאה אחרת המתוארת או נזכרת בספר שלפנינו לא זוכה מעטו של נייגר לפירוט מחמיא שכזה ל"סוד הקסם" שלה.

הוצאת הקיבוץ המאוחד נהנית אף היא בספר מחשיפה נדיבה – 45 עמודים. היא נוסדה ב-1940 ונייגר מזכיר כבר בראשית הדברים, שתפישת העולם שלה הייתה, מן ההתחלה, שהיא נוטלת על עצמה את האחריות לכלל התרבות העברית ולא רק לזו המתחייבת ממעמדה כמייצגת תנועה קיבוצית (333).

העובדים הראשונים היו חברי משקי הקיבוץ המאוחד, שהייתה להם זיקה לכתיבה, ולרוב מדובר היה במורים שהגיעו לגיל פרישה. אנשים אלה, בראשותו של מנחם דורמן מגבעת ברנר, שהיה שנים רבות הדמות המובילה בהוצאה, הניחו את התשתית למפעל הספרותי הגדול הזה, האחראי על אלפי כותרים זה יותר מ-75 שנה.

הספר הראשון שראה אור בקיבוץ המאוחד היה *הידעת את הארץ* ליוסף ברסלבסקי (ברסלבי), והוא סימן כיוון מוגדר, שאותו היטיב להגדיר דורמן, בהקדמתו, שהתייחסה ל"אני מאמין" של ההוצאה: "ספר על ידיעת הארץ וספר על שאלת החינוך, ספר סוציאליסטי קלאסי וספר הדין בשאלת הסוציאליזם בימינו. ספר על שאלת התיישבותנו וספר למקורות הקומונה – ספרים מקוריים עבריים וספרים מתורגמים מספרות העולם" (335).

הצלחתו של *הידעת את הארץ* הביא להוצאת כרכים נוספים שלו, והספר הפך למעין תנ"ך של דור שלם, שהרבה לסייר בארץ ולמד להכירה "דרך הרגליים". יחד עם זאב וילנאי היה ברסלבי ה"גורו" של ידיעת הארץ, אלא שווילנאי, שהיה סופר פורה במיוחד בתחום הזה, נזכר בספר שלפנינו רק במקום אחד, אגב אורחא.

להיט נוסף שראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד היה *אנשי פנפילוב* מאת אלכסנדר בק, שתורגם מרוסית וסיפר על לוחמים בצבא האדום

בתקופת מלחמת העולם השנייה. זה היה "ספר חובה" ב"הגנה", בפלמ"ח וגם בצה"ל במשך עשרות שנים. היו ימים שכל צוער בקורס הקצינים של צה"ל קיבל אותו בסיום הקורס והוא הודפס ב-15 מהדורות.

להוצאה היה בשנותיה הראשונות גוון סוציאליסטי מובהק, שכלל גם תמיכה כמעט בלתי מסויגת בברית המועצות, באנשי הרוח שלה ובתפישות של מדעניה. נייגר מזכיר את פרשת "ליסנקו – אבן ארי", כדי להמחיש זאת. ליסנקו היה אגרונום אוקראיני שפיתח תיאוריה גנטית, לפיה לא הגנים משפיעים על התורשה, אלא הסביבה הנתונה להשפעת האדם. תיאוריה זו הלמה את התפיסה המרכסיסטית שהאדם הוא המשפיע ולא הטבע. הוצאת הקיבוץ המאוחד פרסמה ספרים ברוח זו, וכשביקש פרופ' מיכאל בן ארי מהאוניברסיטה העברית לפרסם את ספרו *בוטניקה כללית*, הוא נדרש להשמיט את הפרקים על הגנטיקה, שלא עלו בקנה אחד עם תורתו של ליסנקו. אנשי ההוצאה המשיכו לצדד בתיאוריות של ליסנקו אף בזמן שבברית המועצות כבר סר חינו (339-340).

עם השנים הצטנן הלהט המרכסיסטי ונחלשה השפעתם של ראשי הקיבוץ המאוחד על הנעשה בהוצאה.

נייגר מביא דוגמאות לפסילת ספרים שנראו לעורכי ההוצאה "מודרניים" או ניהיליסטים מדיי. כך נפסלו בשנות ה-50 ספרי השירה של דוד אבידן ויהודה עמיחי. ועם זאת, במשך השנים הפכה הוצאת הקיבוץ המאוחד לביתם של משוררים וסופרים רבים. כך לדוגמה, מנהל ההוצאה בשנות ה-60, אלכסנדר סנד, הוא ש"גילה" את א.ב. יהושע. לאחר שקרא סיפורים שלו בעיתונות הציע לו להוציא את ספריו בהוצאה, ויהושע שמר לו אמונים כמעט כל השנים. כשהציעה לו הוצאת ספרי ידיעות אחרונות לעבור אליה בשנות ה-90 תמורת מענק של 100 אלף דולר, השיב: "עזבתי קיבוץ פעם אחת. לא אעזוב פעמיים" (349).

עם המשבר הקשה שפקד את התנועה הקיבוצית בשנות ה-70 וה-80, נחלש גם מעמדה של ההוצאה ובמשך שנים הוא לא היה יציב. שינויים שנעשו עם הזמן החזירו אותה אל פסי ההצלחה, ובמיוחד חשוב היה השילוב עם ספרי סימן קריאה, שהוליד עם הזמן

את "הספרייה החדשה" בראשותו של פרופ' מנחם פרי. עתה הייתה לקיבוץ המאוחד ספריית-בת המוציאה באופן קבוע ספרים למנויים, בדומה ל"ספרייה לעם" של עם עובד, שאף עלתה עליה בגיוס רשימה נכבדה של סופרים, כדוגמת א.ב. יהושע, דוד גרוסמן, יעקב שבתאי, יהודית קציר, יורם קניוק ועוד.

על ספרי הילדים של ההוצאה, שהיו לה הישגים גדולים ורבי מכר – אין אף מילה בסקירתו של נייגר.

מהלך היסטורי מבחינתה של הוצאת הקיבוץ המאוחד היה האיחוד עם ספרית פועלים. לא אחת הועלו השגות מדוע לשתי תנועות קיבוציות, שלהן מספר חברים לא משמעותי מבחינת אוכלוסיית ישראל, יש שתי הוצאות ספרים המתחרות אחת בשנייה. בתחילת המאה ה-21 התאחדו שתי ההוצאות, כאשר הקיבוץ המאוחד הביא את רוב הנכסים הספרותיים ולפיכך נקבעה הבעלות על שתי ההוצאות באופן הבא: 78% לקיבוץ המאוחד ו-22% לספרית פועלים.

מאז פועלות שתי ההוצאות במשותף. הן חילקו ביניהם את תחומי הפעילות, אך ישנן כפילויות ולא אחת מתחים.

גם ספרית פועלים מקבלת בספרו של נייגר נרחב למדי, הרבה מעבר לרוב הוצאות הספרים האחרות (27 עמודים). מובאת כל ההיסטוריה שלה, מימי הבראשית בשנת 1939, הצלחותיה, המשברים שעברה, ועד לאיחודה עם הוצאת הקיבוץ המאוחד.

במשך שנים היה המשורר אברהם שלונסקי האיש המרכזי בהוצאה. נייגר חושף מידע מעניין על לבטיו של שלונסקי, לאחר שכתב העת הספרותי טורים חדל להופיע. המשורר חיפש לו ולחבורת הסופרים והמשוררים שהייתה אתו בית חדש. הוא הגיע אל דוד בן-גוריון, אז יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית ומראשי מפא"י, והציע לו שקבוצתו תתמוך באידיאולוגיה של מפא"י תמורת בית הוצאה או כתב עת. בן-גוריון לא שעה לו וכך הגיע שלונסקי אל הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, שהקים אז את ספרית פועלים (385).

שלונסקי, למרות מתחים שהיו לו לא אחת עם ראשי הקיבוץ הארצי, היה ה"גורו" של ההוצאה. הוא ריכז סביבו חבורה גדולה של יוצרים צעירים, אלה שכונו מאוחר יותר "דור הפלמ"ח" או "דור תש"ח". ביניהם היו משה שמיר, יגאל מוסינזון, מתי מגד, ס. יזהר,

נתן שחם, רפאל אליעז, שלמה טנאי, דן בן אמוץ ואחרים. ספריהם זכו להצלחה רבה, ובמשך שנים, לפני קום המדינה ובשנותיה הראשונות, זו הייתה הבמה העיקרית של הספרות החדשה.

שלונסקי גם הרחיב את יריעת הספרים המתורגמים: יצירות רבות מהספרות הרוסית, מחזות שייקספיר, ספרים של תומס מאן, האוורד פאסט, ירוסלב האשק ופבלו נארודה, אם להזכיר רק חלק מהשמות. לאה גולדברג תרמה את חלקה הן בתרגומי מופת והן בעריכת ספריות הילדים "אנקורים" ו"נעורים", שבמסגרתה גם ראו אור ספרים מקוריים שלה, של שלונסקי, של נחום גוטמן ועוד.

שלונסקי, במקביל, גם ערך את המדור הספרותי של העיתון משמר (שב-1948 שינה שמו לעל המשמר) והשפעתו על הספרות בארץ הייתה כמעט ללא מצרים. עם זאת, בשנות ה-50 החלו להיווצר פערים בין הגופים הפוליטיים שעמדו מאחורי ההוצאה – הקיבוץ הארצי ומפ"ם. כמה מסופרי ההוצאה לא גילו "חוסן סוציאליסטי" מספיק ודגלו, רחמנא ליצלן, באינדיבידואליזם, אסקפיזם ואפילו בניהליזם. את ספרי יהודה עמיחי סירבה ההוצאה להדפיס. בספר מובא ציטוט מפי שלונסקי, שעמיחי "כותב עברית של עולה חדש ואינו יודע חרוז ומשקל מה הם" (393).

חמור עוד יותר היה יחס ראשי ההוצאה לספרי העיון, שבהם ראתה מעין "קודש הקודשים" שלה, והם נשאו חותם מרקסיסטי-לניניסטי מובהק.

מאמצע שנות ה-50 ואילך חלה ירידה בולטת בעבודת ההוצאה ובהיקף ספריה. היא איבדה את רוב סופריה ומשורריה שחיפשו במות אחרות – הן מטעמים אידיאולוגיים והן מטעמים חומריים, שכן ספרית פועלים הייתה אחת ההוצאות שלא שילמה שכר סופרים על המהדורה הראשונה, בניגוד להוצאות אחרות (הדבר מקובל עד היום בלא מעט הוצאות ספרים).

המשבר הזה נמשך, תוך יציאה ממנו וחזרה אליו, תקופה ארוכה, עד שנמצא פתרון באיחוד עם הוצאת הקיבוץ המאוחד. מיותר לציין, כמדומה, ששתי ההוצאות המתאחדות איבדו הרבה מהלהט הסוציאליסטי שלהן בעשרות השנים האחרונות, והתמיכה שלהן בקו

הסטלינסיטי ואפילו הז'דנוביסטי נראית כיום כחלום רחוק, ויהיו שיאמרו כחלום בלהות.

כיום מקפידה ספרית פועלים, כחלק מההוצאה המשותפת עם הקיבוץ המאוחד על קו איכותי, הפתוח לרוחות הזמן ואינו מתעלם גם מההיבט המסחרי.

בפרקים האחרונים של הספר מתייחס ניגור לכמה מהוצאות הספרים הגדולות והמסחריות: כתר, מודן, כנרת זמורה ביתן (שאף הוצאת דביר הוותיקה נבלעה בה) וספרי ידיעות אחרונות. הוא גם עומד על הקשר הבעייתי של הוצאות אלה עם שתי חברות ההפצה הגדולות, "צומת ספרים" וסטמיצקי, שמעניקות העדפה ברורה לאותן הוצאות הקשורות אליהן ותובעות מהוצאות אחרות דמי טיפול גבוהים במיוחד.

הוא גם מתייחס לשורה של הוצאות בינוניות וקטנות שצמחו בצילן של ההוצאות הגדולות: כרמל, בבל (לה מוקדש באופן מפתיע מקום נרחב – 12 עמודים), רסלינג, קשת, אבן חושן, חרגול, נהר ספרים, עברית, קשב לשירה, אנדלוס ועוד.

עד כה עמדנו על ה"יש" של כמה מהוצאות הספרים הגדולות, ובמיוחד אלה שבעבר כונו ה"פועליות", שלהן מוקדשים בספרו של ניגור עמודים רבים. עתה הגיעה העת לעסוק ב"אין" שבספר, כלומר באותם הוצאות ספרים או תחומי פעולה בהוצאות הנ"ל, שאינם נזכרים, או שאזכורם הוא חלקי עד אפסי.

עיון בספר מעלה תמיהות לא מעטות. לדוגמה: מדוע ספרי העיון של הוצאה אחת מתוארים בהרחבה ושל הוצאה אחרת לא נזכרים? דומה המצב בספרות הילדים. בחומר על עם עובד יש אזכור ראוי לספרי הילדים שראו אור בהוצאה. לעומת זאת הם לא נזכרים כלל בפרקים העוסקים בהוצאת הקיבוץ המאוחד ובהוצאת כתר. ומנגד – יש הוצאות נוספות שזכו לאזכור בתחום זה, כגון שוקן וכנרת-זמורה-ביתן. לא ניתן להבין מדוע אין כאן אחידות.

לעיתים אי האזכור או ההעלמה לא מובנים לחלוטין. כך זה לגבי המפעל העצום של הקיבוץ המאוחד בכל הקשור להוצאת ספריו של נתן אלתרמן, שעד כה ראו אור כ-70 מהם: ספרי שירה, שירי העת והעיתון, מחזות, פזמונים, שירי ילדים, רשימות בפרוזה ועוד ועוד.

במיוחד צורם אי-אזכור המפעל הגדול של ההוצאה שהחל בשנת 2009 והסתיים לאחרונה – הוצאה לאור של 1,000 ויותר יצירות "הטור השביעי" בשישה כרכים גדולים, בסך הכל כ-2,700 עמודים, הכוללים לא רק את היצירות אלא גם ביאורים לכל אחת מהן, מפעל ענק של פרופ' דבורה גילולה. ואין זה עדיין הכל: באותה הוצאה, הקיבוץ המאוחד, פורסמו במהלך השנים עשרות ספרים של ביאורים ופרשנות ליצירות אלתרמן, מאת טובי החוקרים, המבקרים והסופרים, ביניהם חנן חבר, דן לאור, דן מירון, מנחם פינקלשטיין, רות קרטון-בלום, עוזי שביט וזיוה שמיר, אם להזכיר רק חלק מהשמות. גם הם לא נזכרים בספרו של נייגר.

ראוי להעיר שמכל ספריו הרבים של אלתרמן רק פחות מ-20 ראו אור בהוצאות אחרות, בעיקר מחברות לספרות. כל האחרים, למעט בודדים, הופיעו בקיבוץ המאוחד, ואליהם יש להוסיף שורה של תרגומי מופת של אלתרמן, שראו אף הם אור בהוצאת ספרים זו. וכל השפע הזה אינו נזכר בספר שלפנינו.¹¹

דוגמה נוספת להשמטה, מדעת או שלא מדעת, נוגעת להוצאת ספרים שבימינו נשכחה לגמרי – נ. טברסקי. נחום טברסקי היה מאנשי העלייה השנייה, איש ציבור בתנועת העבודה, מנהל החשבונות הראשון של בנק הפועלים וגם מו"ל. תחילה היה מנהל הסניף הארץ ישראלי של הוצאת שטיבל, מאוחר יותר עמד בראש הוצאות ספרים נוספות ולבסוף הקים את הוצאתו שלו – נ. טברסקי. לפי נייגר (144), ההוצאה התרכזה בעיקר בתרגומים מספרות העולם ואף ספרי הילדים שלה היו מתורגמים ברובם.

ומה נשמט? בשנות חייו האחרונות של טברסקי (הוא נפטר ב-1953) היו להוצאתו שתי הצלחות מסחררות, ושתיהן היו קשורות לסופר אחד – יגאל מוסינזון. החל מ-1950 החלו להופיע בהוצאת נ.

¹¹ המידע על ספרי אלתרמן, או כאלה שנכתבו עליו ועל יצירתו בהוצאת הקיבוץ המאוחד נדלה מאתר האינטרנט של לקסיקון הספרות העברית החדשה, בעריכת יוסף גלרון (גולדשלגר) של אוניברסיטת אוהיו שבארצות הברית: <http://library/osu/edu/projects/hebrew-lexicon>. תודה לדוד גוטרזון מאתר אלתרמן שהפנה את תשומת לבי למקור זה.

טברסקי ספרי/סטמבל, ר"12 הראשונים ראו אור עד 1954. עלילותיהם של חברי החבורה הסודית שפעלה ערב קום המדינה ובשנותיה הראשונות קסמו לרבבות ילדים ובני נוער במשך שנים, והספרים (יותר מ-40) הופיעו בהוצאות שונות עד סופה של המאה ה-20. בנוסף, מוסינזון, שהחל את דרכו הספרותית בספרית פועלים, כתב ספר בשם *גבר* 77, ששום הוצאת ספרים "פועלית" לא העזה לפרסמו בשל תיאורים אירוטיים של חיי הקיבוץ, הרס משפחות, ואם זה לא מספיק, גם אהדה לארגוני "הפורשים" בתקופת המאבק והמעטת חשיבותה של ה"הגנה". בקיצור: כפירה בעיקר ר"ל.

77 *גבר* ראה אור בנ. טברסקי ב-1953. כמעט כל המבקרים ממש התנפלו עליו, מה שגרם לעניין ציבורי ולהדפסת מהדורות בזו אחר זו. עמנואל בן-גוריון, שכתב בדבר, פסל מכל וכל את עלילת הספר וניסה לפגוע במוסינזון הסופר, שצעדיו הראשונים היו מבייחים, אולם בדך *גבר* שלו "הוא מסובב את המטרה [הכתיבה הספרותית] מבלי להתקרב אליה".¹²

הענקת פרס אוסישקין לשנת 1953 ליגאל מוסינזון על *גבר* הרגיזה רבים. אפילו השופטים הביעו הסתייגות מפרק אחד, "ארוטי מדי".¹³ בעיתונות התפתח פולמוס אם היה ראוי להעניק פרס חשוב לספר מעין זה. הסופר יהודה בורלא קבע שלא, וכינה את *גבר* "ספר פסול", משום שיש בו כל המידות הגרועות שמנו סופרים בספרות קלוקלת".¹⁴ פרופ' יוסף קלוזנר השיב לו, שאף שבספר יש פגמים, הוא ספר חשוב ובוודאי שאינו פסול".¹⁵ ככל שהתמשכו הוויכוחים עלתה התפוצה. פרשה זו אינה נזכרת כלל בספר שלפנינו. ועתה – להשמטות גדולות עוד יותר.

נכון שנייגר סייג את עצמו בפתיחת ספרו, וכתב שרוב החומר יעסוק בפן הספרותי של הוצאות הספרים, אולם פעמים לא מעטות

¹² ע' בן-גוריון, "דרך גבר", דבר, המדור לספרות, 7 באוגוסט 1953.

¹³ חולקן פרסי *בדנר ואוישקין*, על המשמר, 22 בספטמבר 1953.

¹⁴ "בורלא", "ספר פסול", דבר, 12 במרס 1954.

¹⁵ "קלוזנר", "האומנם 'ספר פסול'?" שם, 14 במאי 1954.

הוא סטה מדבריו אלה והקדיש קטעים ועמודים לנושאי עיון ומדע – הן במסגרת פעילותן של ההוצאות והן בהתייחסות להוצאות ספרים שכל קיומן מבוסס על הוצאת ספרים שאינם בבחינת ספרות יפה, כדוגמת מאגנס ומוסד הרב קוק.

אלא שיש כאן איפה ואיפה. מדוע מאגנס, הוצאת הספרים של האוניברסיטה העברית כן, והוצאות הספרים של אוניברסיטאות אחרות (תל-אביב, חיפה, בר-אילן, בן-גוריון) לא? והיכן הוצאת הספרים של מרכז זלמן שזר, המתמחה בספרי היסטוריה של עם ישראל?

דוגמה נוספת להשמטה היא הוצאת יד יצחק בן צבי, שיש לה שני אפיקי פעולה: חקר ארץ ישראל וחקר קהילות היהודים במזרח. ב-40 השנה האחרונות ראו אור בהוצאה זו למעלה מ-1,000 כותרים, שאינם נזכרים כלל. בנושאי ארץ ישראל פועלת בירושלים עוד הוצאה, קטנה אמנם, אך ברוכה בהישגים – אריאל שמה. אדם אחד, אלי שילר, נושא אותה על שכמו זה עשרות שנים ועד כה היא פרסמה 300 כותרים – רובם יצירות מקור בחקר הארץ, בעיקר בדורות האחרונים. מי שיחפש אותה ואת ספריה בספר שלפנינו – לא ימצא.

נעדרת לגמרי גם הוצאת ספרים נוספת שהתמחתה בהוצאת אטלסים היסטוריים, אנציקלופדיות ומדריכים – הוצאת כרטא. זוהי הוצאה ותיקה (מאז 1958), ורשימת הכותרים שלה כוללת את 12 הכרכים של *אטלס כרטא לתולדות ארץ ישראל*, המשלב מידע היסטורי עם מפות. כן יצאו בהוצאה זו מדריכי כבישים וספרי יעץ רבים. כרטא אף מוציאה, בהצלחה מרובה, את המהדורות השנתיות של *ספר השיאים של גינס*.

ל"מסדר הנעדרים" ראוי לצרף את כל הנושא של מו"לות צבאית-ביטחונית, שבמשך שנים הייתה לה בולטות רבה בשדה הספר בארץ. הוצאת מערכות החלה לפעול ב-1939 והיא קיימת עד היום. כל השנים היא מפרסמת את כתב העת *מערכות* ולצידו ספרים מקוריים ומתורגמים בנושאי אסטרטגיה, טקטיקה, כתבי מפקדים בכירים בישראל ובעמים והיסטוריה של מלחמות שלנו ושל אחרים. במקביל לה הוקמה בשלהי שנות ה-50 הוצאה לאור של *משרד הביטחון*, שבמשך 50 שנותיה, עד סגירתה ב-2008, הוציאה כ-2,000 כותרים.

הוצאה זו נסגרה בהוראת שר הביטחון אהוד ברק, ולא הועילו מחאות של סופרים, עורכים, אלופים במיל' ואישי ציבור. אפילו הפנייה הדרמטית לברק: "אל תסגור מה שבין גוריון פתח" – לא נשאה פרי. אחד המפעלים הבולטים של ההוצאה בשנותיה האחרונות הייתה סדרת "האוניברסיטה המשודרת", כ־400 ספרים שהתבססו על סדרות התוכניות באותו שם בגלי צה"ל. ספרים אלה זכו להצלחה מסחרית גדולה ורבים מהם נכללים בחומרי הלימוד של האוניברסיטאות. כל נכסיה של ההוצאה נמכרו במחיר זעום להוצאת מודן, הממשיכה להוציא חלק מהם וכן מוציאה מדי שנה מספר מצומצם של ספרים עבור מערכת הביטחון.

מי שיחפש פרטים על ההוצאות ה"ביטחוניות" ואלפי כותריהן בספר מוציאים לאור כמתוכני תרכות – לא ימצאם.¹⁶

בסעיף ה"מינוס" יש בספר גם כמה טעויות, רובן לא מהותיות, אך בכל זאת ראויות לתיקון. כך, בעמ' 89 נכתב כי הבריטים קיבלו את המנדט על ארץ ישראל מידי האו"ם, והנכון הוא שהם קיבלוהו מידי חבר הלאומים; בעמ' 205 מסופר על דור היוצרים המודרניסטים בספרות העברית בשנים 1925-1940, שבראשם עמדו נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי (בסדר הזה). זוהי טעות, כמובן, שכן אלתרמן היה אז רק בראשית הדרך (בשנות ה־20 הוא למד עדיין בגימנסיה), ושלונסקי, בכל מקרה, היה צריך לבוא לפניו; בקטע על ייסוד מפא"י (263) נכתב כי שתי המפלגות המייסדות שלה היו "הפועל הצעיר" משמאל ו"אחדות העבודה" מימין. הנכון הוא שכאן התהפכו היוצרות וצריך להחליף את הצדדים; הציטוט המשובש מהמנון הפועלים "האינטרנציונל" – "עולם ישן עד היסוד נחריבה" – התגלגל גם לספר הזה (332). המתרגם לעברית, אברהם שלונסקי, כתב: "עולם ישן עד היסוד נחרימה"; בהתייחס לרצח ארלוזורוב

¹⁶ המידע על היקף פעילותן ומספר הכותרים של הוצאות ספרים שלא הוזכרו בספרו של נייגר הושג ממקורות שונים: שיחות עם מנהלי ההוצאות בהווה ובעבר, אתרי ההוצאות באינטרנט וידע אישי (למשל, בכל הקשור ל"אוניברסיטה המשודרת" של גלי צה"ל, שהפכה לסדרת ספרים בהוצאה לאור של משרד הביטחון).

ב־1933 (487) נכתב כי הואשמו בו "אנשי לח"י והימין". זה לא נכון, כי מי שהואשמו היו חברי "ברית הבריונים" והרביזיוניסטים. לח"י הוקם רק ב־1940.

בשני הפרקים האחרונים של הספר בוחן נייגר את מצב המו"לות הישראלית בתום מאה שנותיה הראשונות ואת הצפוי לה בשנים הקרובות. לאחר שהוא מגדיר את יצירתו של כל ספר חדש בידי המו"ל – כל מו"ל – כ"נס קטן", הוא מסביר: "זה תהליך בו מעורבים אנשים, וככל תהליך אנושי-חברתי, הוא מערב יצרים, תשוקות, קנאות ואהבות בתוך סבך של שיקולים כלכליים, פוליטיים, ספרותיים וחברתיים" (619). כל מי שמכיר מקרוב את התחום הזה יסמוך בשתי ידיים על תיאורו של נייגר.

אולם מה שהיה הוא כבר לא מה שיהיה. עולם הספרים-שבדפוס עומד לפי האופטימיסטים בפני אתגרים מרובים ולפי הפסימיסטים בפני קריסה. האיום הוא מצד הספרים הדיגיטליים, שבכמה ארצות כבר דחקו מן המקום הראשון את הספרים המודפסים, והתופעה מתפשטת והולכת גם בישראל. בנוסף לכך, קריאת ספרים בכלל מצטמצמת, ובשוק הישראלי שולטות שתי חברות ענק בתחום הפצת הספרים, הרואות בספר מוצר כלכלי ולא ערך תרבותי. יתר על כן, בחנויות הספרים שלהן עולה משנה לשנה מספר המוצרים שאינם ספרים (משחקים, תקליטורים, מתנות). במילים אחרות: ענף המו"לות בישראל (ולא רק בה) נמצא תחת שורה של איומים וקיומו בצורה המוכרת לנו אינו מובטח.

יש גם להוסיף, כי מחברים לא מעטים מוצאים דרך לעקוף את הוצאות הספרים המסורתיות באמצעות שיטות של "מימון המון" – המאפשרות למחברים לרכז סכומי כסף רציניים ולהוציא בעצמם את ספריהם. כך גם עשה נייגר בספר שבו אנו דנים. גם התפתחות עולם המחשוב מאפשרת היום לכל אדם כמעט להדפיס ספר בכוחות עצמו. בעמודי הסיום של ספרו מעלה המחבר שלוש נקודות, שלדעתו הן מחייבות טיפול יסודי: א. התרבות בכלל, ועולם הספר בפרט, ראויים לאסדרה (רגולציה) מטעם המדינה, כפי שהדבר קיים, למשל, בתחום הטלוויזיה. הדבר יחייב את המדינה – כפי שהדבר מקובל בכמה מדינות מתקדמות – להעניק תמיכה מסודרת למו"לים איכותיים,

ליוצרים צעירים ולעידוד ספריות; ב. יש להאריך את חיי הספרים, שכיום הוא קצר ביותר, בשל "חיי המדף" הקצרים בחנויות; ג. ראוי למצוא דרכים לעידוד הקריאה בקרב כלל הציבור, ובעיקר בקרב ילדים ובני נוער ולחזק את לימודי הספרות בבתי הספר, שכיום הם נמצאים בתחתית הרשימה (640-642).

לאחר סיום קריאת הספר הזה שואל עצמו הקורא מה "הרוויח". לדעתי, הקורא הסקרן למד שני דברים: בראש וראשונה הוא קיבל מעין "סריקת מערכות" של המו"לות הישראלית לדורותיה, מי ומי בעושים, היחסים והקשרים שבין המו"לים לסופרים, הוצאות מרכזיות יותר ומרכזיות פחות ושיקולי המו"לים בהוצאת ספרים שבדרך כלל נסתרים מעיני הקורא. הנקודה השנייה נוגעת למידע מפורט על אופן יצירת הספר – תהליך התפתחותו שראשיתו במוחו הקודח של המחבר וסופו על שולחנו של הקורא, כאשר למוציא לאור, הוא המו"ל, יש חלק חשוב ב"לידה" הזו, שלרוב היא ארוכה ולא אחת, ככל הלידות, כואבת.

על כך יש לברך את פרופ' מוטי ניגר, על מאמציו להנגיש את המידע המורכב הזה לידיעת הקוראים. אשר לטעויות ולחסרים, יש לקוות כי לאור ההערות שיקבל, המחבר יתקן וירחיב את היריעה באתר האינטרנט שלו.

ספר זה הוא הוכחה, שדברי קהלת, "בני הזהר עשות ספרים הרבה" (שם, יב, 12), אינם מקובלים בימינו, בעולם הגדול וכמובן גם אצלנו. אנו הרי "עם הספר" וככל שירבו הספרים נברך על כך.

ד"ר מרדכי נאור, הרצליה